प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

पा.मू. ३०१

प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप (२०६८) - यामप्रसाद शर्मा गौतम

शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन

विशिष्टकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा

गर्नकोलागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

यामप्रसाद शर्मा गौतम

एम.एड. (दोस्रो वर्ष)

परीक्षा रोल नं. २८०१४१/०६६

त्रि.वि. दर्ता नं. ९५७६-९३

प्रस्तुत

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग)

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विशिष्टकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्नकोलागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
यामप्रसाद शर्मा गौतम
एम.एड. (दोस्रो वर्ष)
परीक्षा रोल नं. २८०१४१/०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. ९५७६-९३

प्रस्तुत
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग)
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयका छात्र **यामप्रसाद शर्मा गौतम**ले **"प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप"** शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन मेरो निर्देशनमा लेखन कार्य पूरा गर्नु भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६८ । ।

....

प्रा.डा. तीर्थराज पराजुली

शोधनिर्देशक

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र **यामप्रसाद शर्मा गौतम**ले **"प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप"** शोध शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन तयार गरी आवश्यक मूल्याङ्कन गर्न स्वीकृतिको लागि सिफारिस साथ यस समितिमा पेश गर्नुभएकोमा यस समितिबाट मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
सह प्रा. नारायण बस्नेत विभागीय प्रमुख	....
प्रा.डा. तीर्थराज पराजुली शोधनिर्देशक	....
उप प्रा.शिवराज बढू बाह्य परीक्षक	....
उप प्रा.किरणराम रञ्जितकार बाह्य परीक्षक	....

मितिः २०६८।०३।०७०३

कृतज्ञताज्ञापन

"प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप" शीर्षकमा शोधपत्रको प्रस्तावना लेखन कार्यदेखि शोधकार्यको अन्तिम समयसम्म व्यस्तताको बाबजुद पनि आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी महत्वपुर्ण आवश्यक निर्देशन, सल्लाह, सुझाव एवं उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु एवम् शोधनिर्देशक डा. तीर्थराज पराजुलीज्यूप्रति हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोध अध्ययनको सिलसिलामा अध्ययन क्षेत्रमा आवश्यक सूचना तथा तथ्यांक उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने पर्वत जिल्लाका पशुपति उ.मा.वि. स्रोत केन्द्रका स्रोतव्यक्ति चक्रपाणी गौतम लगायत छनोटमा परेका बालविकास केन्द्रका सहयोगी कार्यकर्ता, विद्यालयका प्रधानाध्यापक, अभिभावक, शिक्षक, बालबालिका सबैलाई हार्दिक धन्यवाद टक्र्याउन चाहन्छु, जसको सहयोगबाट यो अध्ययन पूरा गर्न सफल भएको छु । त्यस्तै यस अध्ययनको क्रममा बेलाबेलामा विभिन्न तरिकाबाट आवश्यक सहयोग गर्नुहुने पूज्यनीय बुबाआमा, भाइहरु सुरेन्द्र, राजेन्द्र, छोराहरु निर्मल र निरन्जन तथा श्रीमती शारदा लगायत मेरा सहृदयी साथीहरु गणेश, गजेन्द्र, नवराज, शंकर, एकनारायण, यज्ञराज, एकराज, राजकुमार र उमारामलाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसैगरी जनप्रभा उ.मा.वि.का प्राचार्य रमेश शर्मा गौतम लगायत झलक, जागेश्वर, गोपाल डिल्ली, पदम, वेद, दिपराज, दत्त, सिर्फ र धर्म पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्त्यमा नाम उल्लेख गर्न नसकिएका तर सहयोगीको हात बढाउने सबैलाई धन्यवाद दिँदै यस अध्ययन प्रतिवेदन टङ्कन गरी सहयोग गर्ने दुर्क कम्प्युटर सिस्टम, कीर्तिपुरका दुर्कमान महर्जनलाई पनि हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधार्थी
यामप्रसाद शर्मा गौतम
कीर्तिपुर
२०६८

शोधसार

यो अध्ययन "प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप" शीर्षकमा गरिएको थियो । यसको मूल उद्देश्य प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा शिषण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था पहिचान गर्नु तथा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका सवल र दुर्वल पक्षहरु पत्ता लगाउनु रहेको थियो । यस अध्ययनका लागि पर्वत जिल्लाको पशुपति उ.मा.वि. स्रोत केन्द्र अन्तर्गत पशुपति उ.मा.वि. राञ्जाठाँटी सरस्वती नि.मा.वि. दभाङ र स्यानी पोखरी प्रा.वि. पकुवा सिल्मीमा सञ्चालित तीनओटा बालविकास केन्द्रहरु उद्देश्यमूलक नमुना छनोटबाट छनोट गरिएको थियो । छनोटमा परेका बालविकास केन्द्र रहेको विद्यालयका ३ जना प्र.अ. र ३ जना सहयोगी कार्यकर्ता स्वतः छनोट गरिएको थियो । त्यस्तै शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था पहिचान गर्न तीनवटै बालविकास केन्द्रमा अध्ययन गर्ने ६ जना बालक र ६ जना बालिका गोलाप्रथाद्वारा छुट्टाछुट्टै छनोट गरी समूह छलफल सञ्चालन गरिएको थियो । शिक्षण सिकाइका सवल र दुर्वल पक्ष पहिचानको लागि प्रत्येक बालविकास केन्द्रबाट पाँच जना पुरुष र पाँच जना महिला अभिभावक उद्देश्यमूलक नमुना छनोटबाट छनोट गरिएका अभिभावकहरु मध्ये पशुपति बालबाविकास केन्द्रमा ९ जना, सरस्वती बालविकास केन्द्रमा ८ जना र स्यानीपोखरी बालविकासमा पनि ८ जना गरी जम्मा २५ जना मात्र अभिभावकले समूह छलफलमा भाग लिएका थिए । अध्ययनको क्रममा सूचना संकलन गर्ने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवलोकन प्र.अ. र स.का. सँग अन्तर्वार्ता बालबालिका र अभिभावकसँग समूह छलफल र स्रोतव्यक्तिसँग प्रश्नावलीको माध्यमबाट सूचना संकलन गरिएको थियो । अध्ययनको प्रकृति अनुसार गहिराइमा गएर व्याख्यात्मक सूचना संकलन भएकोले व्याख्यात्मक तथा वर्णनात्मक तरिकाले सूचना विश्लेषण गरिएको थियो ।

छनोटमा परेका प्रत्येक विद्यालयका प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप बिहान ठीक १० बजे सुरुवात र दिउँसो २ बजे अन्त्य भएको पाइयो । विद्यार्थी र स.का.को उपस्थिति नियमित भएको, स्थानीय सामग्रीको प्रयोग, आकर्षक भित्ते लेखन, स्वतन्त्र खेल र केही साँगितिक क्रियाकलाप भएको पाइयो । सबै बालविकास केन्द्रमा योजनाबद्ध शिषण सिकाइ गर्न पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका र बालमैत्री फर्निचर र बाह्य वातावरणमा पिङ, चाकाचुली, चिप्लेटी, भऱ्याङ्ग र सुरक्षित पर्खालको अभाव भएको पाइयो । सहयोगी कार्यकर्ता न्यूनतम योग्यता भएका, विवाहित र आधारभूत तालिम लिएका भए पनि आराम गर्ने र खाना खाने समय छुट्टाएर शिक्षण सिकाइ नभएको र शिक्षण सिकाइमा क्रमिकताको अभाव भएको पाइयो । साथै सिकाइ क्षेत्र नछुटाएको र गोटी क्षेत्र, गणित क्षेत्र र विज्ञान क्षेत्रमा पनि क्रियाकलाप सन्तोषजनक नभएको देखिएको छ । विषयवस्तु अनुसार इन्द्रियको लागि, हातको लागि, सहयोगको लागि र संवेगात्मक विकासको लागि कम क्रियाकलाप भएको पाइयो ।

बालबालिकाको सहभागिता र सक्रियता सन्तोषजनक भएता पनि शिक्षण सिकाइको अनुगमन र निरीक्षण नभएकोले अभिभावक र व्यवस्थापन समितिलाई अभिभावक जागरण तालिम दिनुपर्ने देखियो । शिक्षण सिकाइलाई रोचक र बालमैत्री बनाउन मादल बाहेक खेल तथा संगीत सामग्रीको व्यवस्था नभएको पाइयो ।

प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनको प्राप्ति र निष्कर्षका आधारमा सुझाव दिइएको छ । जसअनुसार, आन्तरिक व्यवस्थापन अन्तर्गत सिकाइ क्षेत्रहरु छुट्टाएर शिक्षण सिकाइ गर्नुपर्ने, बाह्य वातावरण व्यवस्थापन अन्तर्गत पिङ, चाकाचुली, चिप्लेटी, पुल भऱ्याङको व्यवस्था गर्नुपर्ने, विषयवस्तु अनुसार इन्द्रियको लागि, हातको लागि, संवेगात्मक विकासका क्रियाकलाप गर्नु पर्ने, शिक्षण सिकाइमा क्रमिकता प्रदान गर्न र समय विभाजन गरी शिक्षण गर्न स.का. लाई पुनताजगी तालिम दिनुपर्ने, थप खेल तथा संगीत सामग्री व्यवस्था गर्नुपर्ने, अभिभावक र व्यवस्थापन समितिलाई अनुगमन, निरीक्षण र जिम्मेवार बनाउन अभिभावक जागरण तालिम दिनुपर्ने देखिन्छ ।

विषय-सूची

सिफारिस-पत्र i

स्वीकृति-पत्र ii

कृतज्ञता ज्ञापन iii

शोधसार iv

विषय-सूची vi

तालिका सूची viii

सङ्क्षिप्त शब्दावली ix

अध्याय-एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.१.१ अध्ययन क्षेत्रको पृष्ठभूमि ४

१.२ समस्याको कथन ४

१.३ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु ५

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ६

१.५ अध्ययनको औचित्य ६

१.६ अध्ययनको परिसीमा ७

१.७ शब्दावलीको परिभाषा ८

अध्याय-दुई

पूर्व साहित्यको समीक्षा

२.१ सैद्धान्तिक समीक्षा ९

२.२ सम्बन्धित अध्ययनका समीक्षा ११

२.३ अवधारणाात्मक ढाँचा १४

अध्याय-तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १५

३.२ नमूना र जनसंख्या छनौट १६

३.२.१ क्षेत्र छनौट १६

३.२.२ बालविकास केन्द्रको छनोट १६

३.२.३ विद्यालयका प्र.अ.को छनौट १७

३.२.४ सहयोगी कार्यकर्ताको छनोट १७

३.२.५ अभिभावक छनौट १७

३.२.६ बालबालिकाको छनौट १८

३.२.७ स्रोतव्यक्तिको छनौट १८

३.३ साधनको निर्माण १८

३.३.१ अवलोकन फाराम १९

३.३.२ अन्तर्वार्ता फाराम १९

३.३.३ अभिभावकसँग समूह छलफल १९

३.३.४ बालबालिकासँग समूह छलफल २०

३.३.५ प्रश्नावली २०

३.३.६ दस्तावेज अध्ययन २१

३.३.७ साधनहरुको वैधता २१

३.४ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २१

३.५ सूचनाको विश्लेषण प्रक्रिया २१

३.६ नैतिकताको मापदण्डहरु २२

परिच्छेद - चार

तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण, विश्लेषण र व्याख्या

४.१ बालविकास केन्द्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था २३

४.१.१ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको लागि पूर्व तयारीको अवस्था २४

४.१.२ बालविकास केन्द्रको कक्षाकोठामा भौतिक व्यवस्थापनको अवस्था २५

४.१.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा आन्तरिक व्यवस्थापनको अवस्था २७

४.१.४ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा बाह्य वातावरणको अवस्था ३४

४.१.५ विषयवस्तु अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३५

४.१.६ सहयोगी कार्यकर्ताको प्रस्तुतीकरण ४१

४.१.७ बालबालिकाको सहभागिता र सक्रियता ४३

४.१.८ अनुगमन र निरीक्षण ४४

४.२ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका सबल पक्षहरु र दुर्वल पक्षहरु ४५

४.२.१ सवल पक्षहरु ४५

परिच्छेद - पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ४९

५.२ निष्कर्ष ५२

५.३ सुझाव ५२

सन्दर्भ सामग्री **५४**

अनुसूचीहरु

फोटोहरु

अध्ययन क्षेत्रको नक्सा

चिठीहरु

अध्ययनकर्ताको वैयक्तिक विवरण

तालिका सूची

तालिका ४.१	:	शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको लागि पूर्व तयारीको अवस्था	२४
तालिका ४.२	:	कक्षाकोठामा भौतिक व्यवस्थापनको अवस्था	२६
तालिका ४.३	:	भाषा क्षेत्रको अवस्था	२८
तालिका ४.४	:	गोटीक्षेत्रको अवस्था	२९
तालिका ४.५	:	विज्ञान क्षेत्रको अवस्था	३०
तालिका ४.६	:	गणित क्षेत्रको अवस्था	३१
तालिका ४.७	:	सृजनात्मक क्षेत्रको अवस्था	३२
तालिका ४.८	:	संगीत क्षेत्रको अवस्था	३३
तालिका ४.९	:	बाह्य वातावरणको अवस्था	३४
तालिका ४.१०	:	दिमागको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था	३५
तालिका ४.११	:	इन्द्रियका लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था	३६
तालिका ४.१२	:	शरीरको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था	३७
तालिका ४.१३	:	सामाजिक समायोजनको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था	३८
तालिका ४.१४	:	सहयोगात्मको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था	३९
तालिका ४.१५	:	हातको लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था	४०
तालिका ४.१६	:	संवेगात्मक विकासका लागि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था	४१
तालिका ४.१७	:	सहयोगी कार्यकर्ताको प्रस्तुतीकरण	४२
तालिका ४.१८	:	बालबालिकाको उपस्थिति	४३
तालिका ४.१९	:	बालबालिकाको सहभागिता र सक्रियता	४४

सङ्क्षिप्त शब्दावली

स.का.	=	सहयोगी कार्यकर्ता
प्र.अ.	=	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	=	निम्न माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	=	उच्च माध्यमिक विद्यालय
बा.वि.के.	=	बालविकास केन्द्र
रा.शि.प.यो.	=	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतियको योजना
कि.मी.	=	किलोमिटर
गा.वि.स.	=	गाउँ विकास समिति
शै.ज.वि.के.	=	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
पा.वि.के.	=	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
जि.शि.का.	=	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
CERID	=	Research Centre for Education Innovation and Development
ECDMC	=	Early Childhood Development Management Committee